

A jövő reménysége

Zsidó–keresztény párbeszéd a 21. században

■ FABINY TAMÁS

■ SZIKRA BENEDEK

A keresztény egyház és a zsidóság kapcsolata bibliai, teológiai és történeti nézőpontból vizsgálva rendkívül összetett, ugyanakkor páratlan jelentőségű viszonyrendszer. E kapcsolatot egyszerre határozzák meg a közös gyökerek és az ezekből fakadó mély rokonság, valamint az évszázadok során kialakult eltérő értelmezések, feszültségek és nem egyszer tragikus következményekkel járó konfliktusok (LWF 2023, 39. o.). A kereszténység számára a zsidósághoz való viszony nem csupán múltbeli örökség, hanem élő és teológiaiilag is meghatározó kérdés maradt – olyan viszony, amelyben a hűség a kinyilatkoztatáshoz és a felelősség a történelmi múlt iránt egymást kiegészítő szempontok (uo. 53.; 70. o.).

A Lutheránus Világszövetség (LVSZ) e bonyolult örökség tudatában törekszik arra, hogy előmozdítsa a keresztény–zsidó párbeszédet, amely nem csupán protokolláris vagy erkölcsi, hanem mélyen teológiai kérdés. Ennek megfelelően az LVSZ elkötelezetten és kritikusan szemléli saját történelmi felelősségét, különösen azoknak az egyházi hagyományoknak és retorikáknak a tükrében, amelyek évszázadokon át hozzájárultak az antiszemitizmushoz és a zsidósággal szembeni meg nem értéshez (uo. 4. o.). Az önreflexió és a teológiai korrekció szándéka hatja át legújabb teológiai dokumentumát is, amely *Hope for the Future* (A jövő reménysége) címmel jelent meg 2023-ban.

Ez az irat – amely 2025-ben magyar fordításban is napvilágot lát *A jövő reménysége* címen – mérőkövető lehet az evangélikus közösségek számára a keresztény–zsidó viszony újragondolásában. A dokumentum célja, hogy segítse az egyházakat abban, hogy történelmi örökségüket ne elhallgatni próbálják, hanem a hitvallás és a megbékélés szellemében újraolvassák és új alapokra helyezik (uo. 9. o.). A „reménység” itt nem pusztán jövőre irányuló optimizmust, hanem teológiai hitmozzanatot jelent: annak reményét, hogy a múlt sebeiből – kellő bűnbánattal és megértéssel – új közösség, új dialógus születhet.

Az Országos Lelkeszi Munkaközösség (OLMK) ebben a szellemben javasolta az irat teológiai anyagának országos, éves témává emelését. A cél az, hogy az egyházszervezeti munkacsoportok *A jövő reménysége* című dokumentum alapján elmélyülten, kritikus önvizsgálattal, ugyanakkor előremutató nyitottsággal dolgozzanak a zsidósággal való kapcsolat újragondolásán. A teológiai párbeszédnek ez a formája nem csupán az intellektuális reflexió terepe, hanem a Krisztus-követés egyik konkrét megvalósulási formája is lehet – olyan út, amelyet egyszerre hat át a múlt tanúsága és a jövő reménysége.

Biblikus szempontok

A vallásközi párbeszéd teológiai megalapozásában elsődrendű jelentőséggel bírnak a biblikus szempontok. Ez nem csupán a protestáns hagyomány kulcsfontosságú alapelvéből, a *sola scriptura* tanításából következik, hanem abból az alapvető tényből is, hogy a zsidóság és a kereszténység szent iratainak jelentős része közös, és hitviláguk mélyén ugyanahhoz az egy Istenhez kötődnek.

A kereszténység és a zsidóság egymással párhuzamos, mégis egymásba fonódó történetében különleges szerepet játszik az a szövegkorpusz, amelyet a keresztény hagyomány Ószövetségnek, a zsidó vallás pedig Tanaknak nevez (uo. 37. o.). Ezek az íráások – a Tóra, a próféták, a zoltárok és a bölcsességi könyvek – nem csupán történeti emlékek vagy vallási dokumentumok, hanem élő, tanító szövegek mindkét hagyományban, amelyek meghatározzák a közösségi istentiszteletek formáit, a teológiai reflexió irányait és a hitélet napi gyakorlatát (uo. 27. o.). A közös szentírási kánon tehát nem csupán kulturális örökség, hanem a párbeszéd egyik legmélyebb és legszilárdabb alapja.

Ez a közös fundamentum az egy Istenbe vetett hitből fakad – abból az Istenből, akit a zsidó és a keresztény hagyomány egyaránt Ábrahám, Izsák és Jákób Isteneként ismer és tisztel. Az ebbe az Istenbe vetett bizalom és hódolat mélyen meghatározza mindkét vallás etikai, spirituális és közösségi kereteit. Az olyan kulcsfontosságú parancsok, mint a Tízparancsolat vagy az arany szabályként is ismert „szerszéd felebarátodat, mint magadat” (3Móz 19,18; Mt 22,37–40), nem pusztán morális útmutatók, hanem a közös teológiai örökség sarokkövei. Ezek a parancsolatok nemcsak a személyes kegyesség és a közösségi élet alapelveit fogalmazzák meg, hanem lehetőséget nyitnak arra is, hogy a két hagyomány hívei párbeszédet folytassanak egymással a jó élet, az emberi méltóság és a transzcendenshez való viszony kérdéseiről (uo. 39–40. o.).

A bibliai közös pontok így nem csupán történeti érdekességek vagy szimbolikus hivatkozások, hanem élő kapcsolódási pontok – olyan teológiai érintkezési felületek, amelyek a párbeszédet nem csupán lehetővé, hanem szükségszerűvé is teszik. A Biblia mint közös szent szöveg nem pusztán múltbeli kapocs, hanem jelen idejű párbeszédalapot is lehet – ha merünk élni vele.

A bibliai alapokon nyugvó párbeszéd egyik központi és teológiailag megkerülhetetlen témája Jézus zsidó identitása. Ennek hangsúlyozása nem csupán történeti ténymegállapítás, hanem mély teológiai felismerés is, amely segít új fényt vetni a kereszténység gyökereire, s egyúttal előmozdítja a zsidósággal való hiteles és tiszteletteljes kapcsolatot (uo. 40–42. o.).

Jézus – és a hozzá legközelebb állók, a tanítványai is – a zsidó hitvilág és vallási gyakorlat szerint élték mindennapjaikat. Az evangéliumok tanúságtétele alapján világosan kirajzolódik, hogy Jézus nem kívülről vagy fölérendelten viszonyult saját vallási hagyományához, hanem annak belső részeként vitatkozott, tanított, gyógyított és cselekedett. A farizeusokkal való szóváltásai sem valamiféle külső nézőpontból történtek, hanem a belső kritika jegyében, a zsidó hagyományon belülről fakadóan – ahogy az minden élő hagyományban természetes.

A történelmi és teológiai szálak összefonódása különösen érzékelhető az ógyház és a rabbinikus judaizmus korai fejlődésében. Mindkét irányzat a Kr. u. 70-ben lerombolt második jeruzsálemi templom után formálódott ki, és így azonos történeti és vallási gyökereken osztoznak (uo. 43. o.). A kereszténység és a rabbinikus judaizmus valójában két, egymással párhuzamosan fejlődő válasz a templom pusztulására – és ebben a közös válaszkeresésben a teológiai különbségek mellett figyelemre méltó kontinuitások is megmaradtak.

Jézus élete végéig zsidó maradt: vallásgyakorlata, életmódja, ünnepei, identitása mind a zsidó hagyományhoz kötötték (uo. 44. o.). Ugyanez elmondható Pál apostolról is, aki önmagát mindig úgy aposztrofálta, mint „héber a héberek közül”, és missziós tevékenysége sem irányult a zsidóság felszámolására, hanem sokkal inkább egy újfajta értelmezési horizont megnyitására Krisztusban (uo.). Fontos megérteni: Pál sosem szólította fel a zsidókat zsidóságuk feladására – ahogyan ő maga sem tagadta meg azt. Ez a felismerés különösen hangsúlyos a mai keresztény identitás önreflexiójában, amelynek el kell szakadnia mindenfajta teológiai vagy történeti szuperszesszionizmustól (helyettesítési/behelyettesítési teológiától), és újra kell gondolnia saját viszonyát a zsidósághoz.

A zsidó–keresztény közösségek közti összekötő szálakat tovább erősítik azok az ünnepek és erkölcsi alapértékek, amelyek közös gyökerekből táplálkoznak. Számos keresztény ünnep – például a húsvét (pészah) és a pünkösöd (sávuót) – a zsidó liturgikus évből nőtt ki, s bár mára eltérő értelmezéseket és teológiai hangsúlyokat kaptak, eredetük közös. Ez nem pusztán történeti érdekesség, hanem liturgikus és teológiai híd is: a szabadulás, az új kezdet és a Lélek ajándéka mindkét hagyományban központi üdvtörténeti motívum (uo. 45. o.).

Ugyanígy osztozik a két vallás számos alapvető értékben: az igazságosság melletti elköteleződés, a *shalom* – a béke és teljesség – iránti vágy, az egyéni és közösségi felelősség hangsúlya, valamint az Isten akarátának keresése és teljesítése (uo. 45–46. o.). Ezek az erkölcsi és teológiai alapelvek nem csupán hidat képeznek a vallások között, hanem közös felelősséget is kijelölnek az emberiség, a terepeltt világ, sőt a transzcendens valóság iránt (uo. 47. o.).

A Jézus zsidó identitásáról szóló diskurzus tehát nem csupán történelmi rekonstrukció vagy teológiai finomítás, hanem a keresztény önértelmezés egyik legmélyebb feladata. E felismerés által válik lehetővé, hogy a kereszténység ne elszakadni akarjon a zsidóságtól, hanem kapcsolatba lépni vele – nem mint idegennel, hanem mint testvérrel, akivel közös az út az egy szent Isten felé (uo. 48. o.). Ez a biblikus és teológiai felismerés pedig nem csupán múltunk megértését, hanem jövőnk formálását is segíti – a remény és a megbékélés jegyében.

Teológiai szempontok

A keresztény és zsidó hit párbeszédében a teológiai szempontok közül mindenekelőtt azt a hitbéli különbséget kell megemlíteni, amely talán a legmélyebb elválasztó vonalként húzódik a két vallási hagyomány között: a zsidóság nem fogadja el Jézus Krisztust Messiásnak (uo. 39. o.). Ez a különbség azonban nem csupán elválaszt, hanem paradox módon össze is köt. Ugyanis kevés olyan vallásközi viszony van, amely ennyire közeli, közös forrásokból táplálkozna, mégis ilyen mély teológiai eltéréseket hordozna magában (uo. 40. o.).

A zsidóság és a kereszténység egyaránt a bibliai Izrael örököseinek tartja magát, ugyanazt az egy Istent imádja, és jelentős átfedés található szent irataikban is. E közös örökség révén a kapcsolat nemcsak teológiai, hanem spirituális és történeti szempontból is egyedülálló. A zsidók ugyan nem ismerik el Jézust Messiásként, mégis az ő története is az Ószövetség keretein belül kezdődik, és a zsidó vallási közegeben bontakozik ki. Ez a közelség és elutasítás egyszerre teszi a zsidó–keresztény viszonyt oly különleges és sokrétű teológiai kérdéssé – és sokak számára máig rejtélyé.

Külön teológiai hangsúlyt érdemel a zsidó nép kiválasztottságának kérdése. A zsidó identitás egyik alappillére az a meggyőződés, hogy a nép Isten által elkülönített, kiválasztott közösség, akivel Isten örök szövetséget kötött. A keresztény teológia is őrzi ennek a kiválasztottságnak az emlékét és tiszteletét, jóllehet hosszú évszázadokon át problematikus módon értelmezte újra. Pál apostol azonban világosan fogalmaz: „*Isten ajándékai és elhívása visszavonhatatlanok.*” (Róm 11,29) Ez a kijelentés nem pusztán retorikai gesztus, hanem teológiai axióma, amely világossá teszi, hogy Isten kapcsolata a zsidó néppel nem ideiglenes, nem feltételes, és semmiképp sem elvetendő (uo. 50. o.). Ez a felismerés nemcsak a zsidóság megbecsülésének teológiai alapját adja meg, hanem arra is emlékeztet, hogy a keresztény közösség nem válhat önhitt örökössé, ha nem látja be saját gyökereit és történeti beágyazottságát (uo. 51. o.).

A keresztény teológia sok évszázadon keresztül azonban más utat járt. A szuperszesszionizmus, vagyis a helyettesítési teológia évszázadokon át uralkodó nézete szerint az egyház átvette Izrael he-

lyét, és Isten elvetette a zsidó népet (uo. 50–51. o.). Ez a tanítás – amely számos zsidóellenes ideológia teológiai alapját is képezte – súlyos történelmi és spirituális károkat okozott (uo. 53. o.). A holokauszt utáni keresztény önreflexió egyik legfontosabb eredménye épp ennek a nézetnek a teológiai elutasítása lett. Az LVSZ, számos más keresztény egyházzal együtt, egyértelműen szakított a helyettesítés teológiájával, és elismerte, hogy a zsidó nép és a judaizmus élő kapcsolatban áll Istennel, és a kereszténység nem válhatja meg e kapcsolatot, nem értelmezheti azt önkényesen újra (uo. 54. o.).

A zsidóellenes gondolkodásmódok teológiai és történelmi elutasítása a keresztény önreflexió és bűnbánat egyik elengedhetetlen része (uo. 24. o.). A modern keresztény teológia – különösen a második világháború és a holokauszt után – nem kerülheti meg annak az örökségnek a feldolgozását, amely évszázadokon keresztül táplálta az antijudaizmus különféle formáit (uo. 96–97. o.). E történelmi és teológiai felelősség felismerése nemcsak morális kötelesség, hanem a hiteles keresztény tanúságtétel alapfeltétele.

E munka egyik markáns irányát képviseli Katharina von Kellenbach német-amerikai teológus, aki több tanulmányában és előadásában világosan megfogalmazta azokat az antijudaista toposzokat, amelyeket a keresztény hagyománynak egyértelműen el kell vetnie (uo. 95. o.). Kellenbach három alapot azonosít, amelyek különösen súlyos következményekkel jártak a keresztény–zsidó viszonyban:

A judaizmus mint a kereszténység antitézise

Ez a nézet azt állítja, hogy a judaizmus pusztán a kereszténység ellentétpárja – azaz a törvény és kegyelem, a harag és szeretet, a cselekedetek és hit dichotómiájában a judaizmus mindig a negatív pólusra kerül. Ez azonban nemcsak torzító, hanem hamis is. A kereszténység nem a judaizmus ellenében, hanem belőle született meg; nem alternatívája, hanem örököse. Ebből következik: a zsidó hagyomány nem a múlt elavult formája, hanem ma is élő vallás, amely Isten szövetségében áll.

A zsidóság mint kollektív bűnbak – különösen Jézus haláláért

Ez az egyik legveszélyesebb és legkárosabb toposz a keresztény történelemben. A zsidó nép „istenölökként” való megbélyegzése nemcsak súlyosan félreérti az evangéliumi szövegek történelmi kontextusát, hanem közvetlenül hozzájárult a zsidó közösségek üldözéséhez, megalázásához és fizikai megsemmisítéséhez. A kortárs keresztény teológiának e vád teljes teológiai és morális tarthatatlanságát világossá kell tennie, és aktívan fel kell lépnie minden ilyen narratíva ellen. Jézus haláláért nem kollektív népcsoportok, hanem az emberi bűn általánossága felelős – épp ez az evangélium örömhírének egyik mély értelme.

A judaizmus mint a kereszténység kizárólagos előzménye

Ez a szemlélet azt sugallja, hogy a judaizmus csupán „előjátéka” a kereszténységnek, amelynek történelmi és teológiai jelentősége Jézus megjelenésével megszűnt. Ez a felfogás nem csupán leegyszerűsítő, hanem mélyen tisztelőtlen is a zsidó vallási hagyomány autonómiájával és élő szellemi örökségével szemben. A kereszténység valóban a judaizmusból nőtt ki, de a zsidó vallás nem szűnt meg Jézus el-

jövetelek. Ellenkezőleg: a rabbinikus judaizmus Jézus korától napjainkig élő, fejlődő és virágzó hagyomány, amely saját útján jár, saját isteni elhívásának megfelelően.

A kereszténységnek tehát nem csupán elutasítania kell e toposzokat, hanem meg kell értenie azok működését, történeti következményeit, és új, a megbékélés és kölcsönös tisztelet nyelvén kell újrafogalmaznia saját identitását. A cél nem egyfajta teológiai relativizmus, hanem a bibliai igazság iránti hűség és a másik hitének megbecsülése közti egyensúly keresése.

A keresztény–zsidó párbeszéd teológiai tétje nem csupán történelmi jóvátétel vagy vallásközi diplomácia, hanem a keresztény önrételemzés egyik legmélyebb kérdése. A reménység, amelyre a párbeszéd épül, nem illuzórikus optimizmus, hanem bibliai és teológiai alapállás: hit abban, hogy Isten a történelem sebeiben is képes új kezdetet formálni. A *Hope for the Future* (A jövő reménysége) című dokumentum éppen ezt a reményt konkretizálja – kritikai önreflexióra, teológiai korrekcióra és felelős együttgondolkodásra hív. A feladat adott: a múlt bűneit nem elhallgatni, hanem megérteni; a különbségeket nem eltüntetni, hanem méltósággal kezelni; a közös hitbéli alapokon pedig új, megbékélt és hiteles kapcsolatot építeni.

Ajánlott irodalom

- BERGER, Alan L. 2014. *Post-Holocaust Jewish–Christian Dialogue*. Bloomsbury Publishing, London.
- CSEPREGI Zoltán 2004. *Zsidómisszió, vérvád, hebraisztika. Örven forrás a reformáció és a zsidóság kapcsolatának kérdéséhez*. Luther Kiadó, Budapest.
- DONNE, Anthony Le – BEHRENDT, Lawrence 2022. *Sacred Dissonance*. Hendrickson Publisher, Peabody.
- FABINY Tamás 1994. Elvesztett és megtaláltatott? Jézus személye és tanítása – a zsidóság tükrében. *Lelkipásztor*, 69. évf. 3–6. sz. 82–85., 123–126., 163–167., 206–211. o.
- GOLDSCHMIDT, Hermann Levin 1975. *Weil wir Brüder sind. Biblische Besinnung für Juden und Christen*. Verlag Katholisches Bibelwerk, Stuttgart.
- HOFHEINZ, Marco 2010. *The Passionate God. Jürgen Moltmann's Trinitarian Theology as Contribution to the Jewish–Christian Dialogue in Germany*. Grin Verlag, Norderstedt.
- ISAAC, Jules 1968. *Jesus und Israel*. Hans Deutsch, Bécs–Zürich.
- KELLENBACH, Katharina von 1994. *Anti-Judaism in Feminist Religious Writings*. Oxford University Press, Oxford.
- LAPIDE, Pinchas 1985. *Er predigte in ihren Synagogen. Jüdische Evangelienauslegung*. Gütersloher Verlagshaus Mohn, Gütersloh.
- LEVERING, Matthew 2010. *Jewish–Christian Dialogue and the Life of Wisdom*. Continuum, London.
- LWF: *Hope for the Future*. The Lutheran World Federation, Geneva, 2023.
- NYÍRI Tamás 1990. Antiszemitizmus és antijudaizmus. *Világosság*, 31. évf. 5. sz. 345–353. o.
- SCHWEITZER József 1987. Evangéliumi antijudaizmus, talmudi antikrisztianizmus. *Theológiai Szemle*, új folyam 30. évf. 3. sz. 154–158. o.
- TENKE Sándor (szerk.) 1993. *Zsidóság és katechézis. Irányvonalak arról, hogy hogyan tanítsunk a zsidóságról az egyházban és az iskolában*. Budapesti Református Teológiai Akadémia, Budapest.